

Význam “třetích prostředí” pro studium občanské politické komunikace v online veřejném prostoru v krizových kontextech

Mgr. Ing. Jana Rosenfeldová, PhDr. Lenka Vochocová, Ph.D., Národní institut SYRI

4. 4. 2023

Shrnutí

Rychlé střídání krizí zvýšilo význam studia politické komunikace na online diskusních platformách. Jak lze doložit i ve vztahu k válce na Ukrajině, významný podíl politické diskuse se odehrává v tzv. třetích prostředích, tedy na primárně apolitických, zájmových fórech. Ta mohou být zdrojem informací o politických náladách ve společnosti, zejména o postojích skupin, které se z řady důvodů nemusí účastnit mainstreamových politických diskusí v online prostoru (např. žen, které v politických online prostorech participují překvapivě málo). Mohou být také platformou pro informování takových skupin, třeba formou sociální reklamy.

Doporučení

- Neopomíjet při studiu politické komunikace takzvaná “třetí prostředí” (third spaces), primárně apolitická diskusní fóra, v nichž probíhají významné politické diskuse – a to často na kvalitativně vyšší úrovni (racionálnost, slušnost) než v jiných online prostředích. K válce na Ukrajině existuje na rodičovském fóru eMimino řada diskusí, největší vláknem “Bojíte se války na Ukrajině” obsahuje více než 50 tisíc příspěvků a pokrývá období od 12. 2. 2022 do současnosti.
- Monitoring či soustředěnější analýzy vybraných diskusních fór (rodičovská fóra, zájmová fanouškovská aj. diskusní fóra, diskusní sekce online bazarů atd.) mohou pomoci pochopit náladu, obavy a nejistoty ve společnosti související s válkou na Ukrajině a jejími dopady na ČR napříč různými skupinami.
- Zaměření se specificky na rodičovská fóra, jejichž uživatelkami jsou dominantně ženy, může poskytnout informace o obavách, ale i obecnější agendě politických aktérů, kteří se často velmi málo účastní jiných online diskusí – ve vlákně k válce na Ukrajině ženy sdílejí obavy vyplývající z jejich specificky ženské situace (těhotenství zvyšující pocity úzkosti z války), fungují jako komunita pro sdílení, ale také vedou poučené debaty o geopolitické situaci, historii atd. při zachování minimální míry vzájemné neucty či neslušnosti.
- Síťová komunikace usnadňuje šíření nežádoucích forem komunikace. Sdílení dezinformací nebo útoků na zranitelné skupiny může ve frustrovaných účastnících online diskusí posilovat pocit sounáležitosti a uznání. Toto budování “imaginárních online identit” se mj. děje skrze vylučování druhých a útoky proti nim (šíření “anti-diskurzů”). To může vést až k extrémní polarizaci postojů ve společnosti. Detekce takových nálad a cílená reakce na ně například ve formě sociální reklamy je jednou z možných cest, jak polarizaci ve společnosti oslabovat.
- Využít samoregulačního potenciálu třetích prostředí. Jsou v nich lépe pojmenovávány a regulovány nežádoucí formy online komunikace (online toxicita, diskurzivní vylučování, útoky aj.). Často se takových aktivit ujímají tzv. “superparticipants”, aktivnější členky či členové fóra s autoritou – ve vlákně k válce na Ukrajině se účastnice opakovaně usměřují poukazem na to, že války vedené na internetu (miněno v diskusích) jsou stejně smutné jako skutečný válečný konflikt, a vyzývají se ke slušnosti a respektu. Role takových “moderátorů diskuse” je možné dále využít k působení na skupinu.

Online expresivita jako forma politické participace

Rozvoj interaktivních internetových platforem, zejména sociálních médií a diskusních fór, proměňuje uvažování o občanské politické participaci a vzbuzuje otázky ohledně užitečnosti online prostředí pro její rozvoj (Teorell et al. 2007). Řada autorek a autorů reviduje původní vymezení politické participace jako aktivit, které přímo ovlivňují výkon a rozložení moci ve společnosti (Carpentier 2011; Verba a Nie 1972). Navrhují uvažovat v kontextu významného vlivu digitálních technologií na životy současníků o politické participaci šířeji a považovat za ni i vyjadřování politických názorů a postojů v online prostředí (někteří autoři mluví o “e-expresivitě” nebo “online expresivitě” – Gibson a Cantijoch 2013; Casteltrione 2015). Stále se samozřejmě vede odborná diskuse o relevanci internetu jako prostředí pro demokratickou diskusi. Někteří se obávají toho, že tzv. “klikivismus” (“clickivism”), tedy dle jejich pojetí takové online politické aktivity, které nevyžadují příliš úsilí (např. dát “lajk” nějaké politické informaci), může mít navíc negativní dopad na politickou participaci v offline životě, protože lidé nabudou dojmu, že svoji politickou roli již naplnili v online prostředí (Vítak et al. 2011).

Vnímání politické participace jako mediované komunikace, jak ho aktuálně prosazuje obor politické komunikace, nicméně umožňuje zaměřit se v oblasti politické participace na symbolickou moc namísto té výkonné. Politická participace ve formě online komunikace, tedy výkonu určité diskurzivní moci, moci nastolovat témata, vyzdvihovat jejich specifické aspekty, ovlivňovat novými interpretacemi a alternativním rámcováním vyznění mediálních obsahů tvořených profesionály, je v oboru komunikačních studií vnímána jako velmi aktuální a relevantní oblast studia (Holt et al. 2013; Strandberg 2013). Lidé skrze vyjadřování svých politických postojů v online prostředí vyjadřují (či doslova “performují”) svoji politickou identitu, a díky tomu tyto aktivity definujeme jako politickou participaci (Casteltrione 2015; Jungherr 2012).

V obecném povědomí je však online prostředí vnímáno spíše jako prostor pro takové formy komunikace, které se neslučují s demokratickými principy a neposilují žádoucí, normativně definovanou podobu veřejné sféry jako arény pro slušnou, respektující výměnu názorů různých politických aktérů s cílem dosáhnout ideálně celospolečenského konsenzu (Habermas 1989; Dahlgren 2005). Dominují obavy z prohlubování nerovností v přístupu k technologicky zprostředkované účasti na veřejném dění (tzv. digital divide, viz např. Brundidge a Rice 2008; Norris 2001), z fragmentace (“názorové bubliny”, v nichž se sdružují lidé se stejnými postoji a izolují se od druhých; Fenton and Barassi 2011; Kushin and Kitchener 2009) či polarizace postojů ve společnosti vlivem technologických vlastností online platforem a algoritmů. Někteří výzkumníci neváhají online prostředí popisovat jako “zákopové války”, v nichž převládají jednostranné argumenty a především absentuje diskuse mezi zastánci odlišných postojů (Karlsen et al. 2017).

Politická komunikace v online prostředí je popsána ve výzkumu jako velmi konfliktní, toxická a zaplavená osobními útoky (Kenski et al. 2017), což může obecně negativně ovlivňovat demokracii, zejména vzhledem k odklonu některých skupin populace od tradičních zdrojů politických informací, jakými jsou mainstreamová zpravodajská média (Papacharissi 2004).

Z výzkumů dále vyplývá, že ačkoli ženy jsou v posledních desetiletích aktivnějšími voličkami než muži a podle statistik genderové rozdíly v politické participaci žen a mužů mizí (Vráblíková, 2009), ženy se výrazně méně účastní politických diskusí. To platí významně pro politické diskuse v online prostředí v České republice, v nichž ženy participují nápadně málo – naše data ukazují, že procento žen v různých mainstreamových prostředích se pohybuje v nejnižších desítkách procent (11 % v diskusích k migrační krizi

na iDnes – Vochocová 2021; 21 % na stránkách politických aktérů na Facebooku – Vochocová, Štětka, Mazák 2015). To má řadu příčin, mezi kterými dominuje fakt, že tradiční online prostředí pro politickou diskusi jsou ovládána muži a stereotypně mužským přístupem – muži často ovládají debatu, prostředí jsou extrémně soutěživá, sexistická a plná osobních útoků, což může ženy od participace odrazovat (Friz a Gehl 2016; Vochocová 2018). Také toxické formy online expresivity jsou genderované, tedy jsou častěji namířené proti ženám, které z toho důvodu tato prostředí opouštějí (Jane 2014). Zahraniční výzkumy ale naznačují, že zájem žen o politiku stoupá, pokud má přímý dopad na jejich život a životy jejich blízkých (Campbell a Winters 2008).

Význam třetích prostředí pro demokracii a jejich potenciál posílit politickou participaci marginalizovaných skupin

Východiskem z této situace mohou podle některých studií být neformální politické debaty v takzvaných “třetích prostředích” (third spaces, Graham et al. 2016; Jackson et al. 2013; Vochocová a Rosenfeldová 2019; Wright 2012), v nichž podle studií převládá kvalitnější politická diskuse. Třetí prostředí jsou definována jako primárně nepolitická online prostředí, typicky online diskusní zájmová fóra, v nichž se diskutující vedle svých zájmů v nezanedbatelné míře věnují politickým debatám. Wright (2012) přímo vyzývá k tomu, abychom opustili tradiční pojetí politiky či politického jako specificky vymezených témat a prostoru, v nichž se o nich diskutuje. Je podle něj třeba přestat ignorovat online prostředí, v nichž se odehrává každodenní politická diskuse “běžných” občanů a občanek, protože díky tomu můžeme účinně zachytit žitou politiku každodennosti (Wright 2012). Právě identifikace a následná analýza politických diskusí v online zájmových fórech je tedy jednou z cest, jak v online prostředí naslouchat politickým obavám a postojům jednotlivců i celých skupin, které se často neúčastní tradičnějších forem politické komunikace či participace.

Tyto “kyberkomunity” v online prostředích by tak mohly nejen kompenzovat odklon lidí od tradiční politiky, posílit jejich občanskou participaci a přispět k pluralističtější a více respektující veřejné debatě, která je obvykle méně polarizovaná, názorově pestřejší, více deliberativní a obecně kvalitnější, protože lidé v takových fórech jsou propojeni společným zájmem, a jsou vůči sobě tedy empatičtější i v politických debatách (Wojcieszak a Mutz 2009; Wright et al. 2017). Mohou být také dobrým zdrojem informací o politických náladách ve společnosti mimo mainstreamovou veřejnou sféru.

V našem výzkumu jsme se zaměřily na jedno z těchto “třetích prostředí”, na rodičovské diskusní fórum *eMimino.cz*, konkrétně na diskuse odehrávající se na tomto fóru v období krátce před ruskou invazí na Ukrajinu a v jejích prvních dnech. Je zřejmé, že toto diskusní prostředí představuje pro ženy, které v něm participují, skutečně bezpečný prostor, a to hned z několika důvodů. Bezprostředně po ruské invazi se zde ženy svěřovaly se svými často velmi osobními pocity, zejména strachem a nejistotou, bez obav z výsměchu, se kterým se některé z nich, jak samy zmínily, setkaly v offline prostředí, a to i od svých nejbližších. Mezi diskutujícími dominoval strach o vlastní život a život blízkých osob související zejména s nejistotou ohledně dalšího vývoje situace. Jejich pocity byly navíc často umocněny tím, že k ruské invazi dochází v době pokračující nejistoty související s pandemií nemoci covid-19. V návaznosti na projevovaný strach a nejistotu mezi sebou ženy rovněž sdílely různé strategie, jak se s novou situací vypořádat, a především si poskytovaly vzájemnou podporu. Ačkoliv strach a nejistota v první fázi jednoznačně dominovaly, charakter fóra umožnil ženám bez obav projevit i další emoce, například vztek a agresi.

Fórum ale ženám sloužilo i k velmi racionálním politickým diskusím. Představovalo pro ně platformu, kde mohly klást ostatním diskutujícím složitější, ale i velmi praktické otázky, na které se jim dostávalo slušných a poučených odpovědí. Kvalitu diskuse ve fóru potvrzuje i naše dřívější analýza stejného prostředí (Vochocová a Rosenfeldová, 2019), podle které si v téměř 20 % komentářů diskutující explicitně vyjadřovaly vzájemnou podporu a v 66 % byl jejich názor podpořen argumentem. Kladení otázek, někdy velmi komplexních, jindy ryze praktických, přitom ukazuje na vzájemnou důvěru mezi diskutujícími a naznačuje, že některé účastnice diskusí představují pro ty ostatní určité autority. Jejich postavení přitom může být důsledkem toho, že jsou v jiných diskusních vláknech, často nepolitických, uznávány pro svou kompetenci. Wright et al. (2017) označují takové diskutující jako "superparticipant(k)y" a zdůrazňují jejich důležitost pro třetí prostředí. Nejen že frekventovaně přispívají do debaty, ale mohou rovněž udávat směr diskuse, a často ji dokonce moderovat.

Bezpečnost "třetích prostředí" se netýká jen obsahu, který spolu jejich uživatelky sdílí, ale rovněž formálních aspektů diskuse. Pro "třetí prostředí" je typické, že se v nich setkávají diskutující, které spojuje společný zájem, a jejich primárním cílem je tak spolupracovat, vzájemně si radit a sdílet zkušenosti, což zásadním způsobem ovlivňuje charakter diskusí ve fórech. Pro uživatelky diskusního fóra *eMimino.cz* je touto společnou identitou jejich rodičovství, resp. mateřství nebo zájem o související témata, a v mnoha diskusních vláknech tak přirozeně probíhají debaty zaměřené na témata, která vnímáme jako primárně nepolitická. Snaha o vzájemnou spolupráci ale do značné míry určuje i charakter politických diskusí. Ačkoliv se politické identity jednotlivých diskutujících mohou výrazně odlišovat, ukazuje se, že jsou v reakcích vůči sobě mnohem zdrženlivější, vstřícnější a diskuse jsou mnohem méně útočné, než bývá u takto polarizujících témat běžné. V souvislosti s diskusí o migraci jsme na stejném fóru identifikovaly nějakou formu vulgarity vůči dalším diskutujícím jen ve 2 % komentářů, což je výrazně méně než bývá výzkumy uváděno pro jiná diskusní prostředí (Vochocová a Rosenfeldová, 2019; Kensi et al. 2017). V diskusí se samozřejmě setkávají diskutující s různými postoji k ruské invazi na Ukrajinu, ale často spolu diskutují slušně, snaží se domluvit a vyzývají se vzájemně k dodržování pravidel slušné komunikace. Roli zde hraje také skutečnost, že se znají i z jiných, nepolitických diskusních vláken, kde mohou naopak sdílet podobné názory a postoje. Toto diskusní prostředí tedy rozhodně nelze charakterizovat jako "zákopové války" s absencí diskuse mezi zastávkyněmi odlišných postojů. Potvrzuje to i náš předchozí výzkum, kde téměř ve 40 % komentářů probíhala výměna názorů mezi diskutujícími s odlišnými postoji k migrační krizi (Vochocová a Rosenfeldová, 2019). Příslušnice těchto komunit mají tedy snahu komunikovat i o konfliktních politických otázkách, které by za normálních okolností vedly k extrémní polarizaci online diskuse. Jejich primární online kolektivní identita zaměřená na spolupráci, sdílení a řešení reálných každodenních životních situací tak může oslabit vliv imaginárních online komunit utvářených často kolem nenávislných a protisystémových postojů.

Literatura

Brundidge, Jennifer and Ronald E. Rice (2008) 'Political Engagement Online: Do the Information Rich Get Richer and the Like-Minded More Similar?', pp. 144–56 in A. Chadwick, P. N. Howard (eds.). *Routledge Handbook of Internet Politics*. London: Routledge.

Campbell, Rosie. and Winters, Kristi (2008) Understanding men's and women's political interests: Evidence from a study of gendered political attitudes. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 18(1): 53–74.

Carpentier, Nico (2011) *Media and Participation: A Site of Ideological-Democratic Struggle*. Bristol & Chicago: Intellect.

Casteltrione, Isidoropaolo (2015) 'The Internet, Social Networking Web Sites and Political Participation Research: Assumptions and Contradictory Evidence.' *First Monday* 20(3) online.

Dahlgren, Peter (2005) 'The Internet, Public Spheres, and Political Communication: Dispersion and Deliberation.' *Political Communication* 22(2): 147–62.

Fenton, Natalie and Veronica Barassi (2011) 'Alternative Media and Social Networking Sites: The Politics of Individuation and Political Participation.' *The Communication Review* 14(3): 179–96.

Friz, Amanda and Robert W. Gehl (2016) 'Pinning the Feminine User: Gender Scripts in Pinterest's Sign-up Interface.' *Media, Culture & Society* 38(5): 686–703.

Gibson, Rachel and Marta Cantijoch (2013) 'Conceptualizing and Measuring Participation in the Age of the Internet: Is Online Political Engagement Really Different to Offline?.' *The Journal of Politics* 75: 701–716.

Graham, Todd, Jackson, Daniel and Scott Wright (2016) "'We Need to Get Together and Make Ourselves Heard": Everyday Online Spaces as Incubators of Political Action.' *Information, Communication & Society* 19(10): 1373–1389.

Habermas, Jürgen (1989) *The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge: MIT Press.

Holt, Kristoffer, Shehata, Adam, Strömbäck, Jesper and Elisabet Ljungberg (2013) 'Age and the Effects of News Media Attention and Social Media Use on Political Interest and Participation: Do Social Media Function as Leveller?.' *European Journal of Communication* 28: 19–34.

Jackson, Daniel, Scullion, Richard and Mike Molesworth (2013) "'Ooh, Politics. You're Brave.'" Politics in Everyday Talk: An Analysis of Three "Non-Political" Online Spaces', pp. 205–220 in R. Scullion, R. Gerodimos, D. Jackson and D. Lilleker (eds.) *The Media, Political Participation and Empowerment*. London: Routledge.

Jane, Emma A. (2014) "'Your a Ugly, Whorish, Slut'". *Feminist Media Studies* 14(4): 531–546.

Karlsen, Rune, Steen-Johnsen, Kari, Wollebaek, Dag and Bernard Enjolras (2017) 'Echo Chamber and Trench Warfare Dynamics in Online Debates.' *European Journal of Communication* 32(3): 257–273.

- Kenski, Kate, Coe, Kevin and Stephen A. Rains (2017 online first) 'Perceptions of Uncivil Discourse Online: An Examination of Types and Predictors.' *Communication Research*.
- Kushin, Matthew J. and Kelin Kitchener (2009) 'Getting Political on Social Network Sites: Exploring Online Political Discourse on Facebook.' *First Monday* 14(11–12): online.
- Norris, Pippa (2001) *Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide*. Cambridge University Press.
- Papacharissi, Zizi (2004) 'Democracy Online: Civility, Politeness, and the Democratic Potential of Online Political Discussion Groups.' *New Media & Society* 6(2): 259–283.
- Strandberg, Kim (2013) 'A Social Media Revolution or Just a Case of History Repeating Itself? The Use of Social Media in the 2011 Finnish Parliamentary Elections.' *New Media & Society* 15(8): 1329–47.
- Teorell, Jan, Torcal, Mariano and José Ramón Montero (2007) 'Political Participation: Mapping the Terrain', pp. 334–357 in J. W. van Deth, J. R. Montero, A. Westholm (eds.). *Citizenship and Involvement in European Democracies: A Comparative Analysis*. Routledge Research in Comparative Politics. London & New York: Routledge.
- Verba, Sidney and Norman H. Nie (1972) *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*. Chicago: University of Chicago Press.
- Vitak, Jessica, Zube, Paul, Smock, Andrew, Carr, Caleb T., Ellison, Nicole and Cliff Lampe (2011) 'It's Complicated: Facebook Users' Political Participation in the 2008 Election.' *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking* 14(3): 107–114.
- Vochocová, Lenka (2018) 'Witty divas, nice mothers and tough girls in a sexist world: Experiences and strategies of female influencers in online political debates.' *Media, Culture & Society* 40(4), 535–550.
- Vochocová, Lenka (2021) "Frustrated women invite the immigrants to Europe": Intersection of (xeno-)racism and sexism in online discussions on gender aspects of immigration. *European Journal of Cultural Studies* 24(1), 333–349.
- Vochocová, Lenka, Štětka Václav and Jaromír Mazák (2016) 'Good girls don't comment on politics? Gendered character of online political participation in the Czech Republic.' *Information, Communication & Society* 19(10): 1321–1339.
- Vochocová, Lenka and Jana Rosenfeldová (2019) 'Ridiculed, but safe: What e-mothers' discussion on migration tells us about the potential of 'third spaces' for the political communication of women.' *European Journal of Communication* 34(2), 142–158.
- Wojcieszak, Magdalena E. and Diana C. Mutz (2009) 'Online Groups and Political Discourse: Do Online Discussion Spaces Facilitate Exposure to Political Disagreement?' *Journal of Communication* 59(1): 40–56.
- Wright, Scott (2012) 'From "Third Place" to "Third Space": Everyday Political Talk in Non-Political Online Spaces.' *Javnost – The Public* 19(3): 5–20.
- Wright, Scott, Graham, Todd and Daniel Jackson (2017) 'Third Space and Everyday Online Political Talk: Deliberation, Polarisation, Avoidance.' In: The 67th Annual Conference of the International Communication Association, 25–29 May 2017, San Diego, CA, USA. (Unpublished)